

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 Гілея

Науковий вісник

Випуск 147 (№ 8)
Ч. 1, Історичні науки

Київ – 2019

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно

Фахове видання
з історичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
№ 1328 від 21 грудня 2015 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 22632-12532ПП від 24 квітня 2017 року

Друкується за рішенням:
Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 15 від 27 червня 2019 р.).

Збірник входить до міжнародних баз
Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).

Шеф – редактор:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Михальченко О. П., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Муляр В. І., д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)

Редакційна рада:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)

Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)

Мирзаханян Р., д-р іст. наук, проф. (Арменія, Єреван)

Михальченко М. І., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України (Україна, Київ)

Рафальський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)

Степико М. Т., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна колегія з історичних наук:

Войцехівська І. Н., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

Дробот І. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Журба М. А., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Лазько Г. Г., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)

Лисак В. Ф., д-р іст. наук, проф. (Україна, Маріуполь)

Мезга М. М., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)

Михайлюк В. П., д-р іст. наук, проф. (Україна, Старобільськ)

Стоян Т. А., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Сушко О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Чернега П. М., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Шаповал Ю. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

Гілея: науковий вісник. – К.: «Видавництво «Гілея», 2019. – Вип. 147 (№ 8), Ч. 1. Історичні науки. – 184 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

© Редакційна колегія, 2019

© Автори статей, 2019

© Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, 2019

© ВГО Українська академія наук, 2019

УДК 54(092)

**«ХОРОВОЕ И РЕГЕНТСКОЕ ДЕЛО» ПРО
ЦЕРКОВНО-СПІВОЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
(ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

**«THE CHOIR AND CHOIRMASTERS' AFFAIRS»
– THE CHURCH SINGING ACTIVITY AT THE
UKRAINIAN TERRITORIES
(THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)**

Перепелюк О. М.,

аспірантка кафедри історії України,
Уманський державний педагогічний
університет ім. П. Тичини (Умань, Україна)
e-mail: perepelu4ka@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7261-5811>

Perepeliuk O. M.,

Postgraduate student of the Department of History
Ukraine,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical
University (Uman, Ukraine),
e-mail: perepelu4ka@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7261-5811>

Межа XIX – XX століть характеризується стрімким розвитком духовної музичної культури та пов'язаними з нею наукових досліджень. Крім того це період змін та переосмислення у сфері регентсько-співочої освіти та концертно-хорового життя; розквіту теоретичної думки та спроб її практичної реалізації. У той час на сторінках музичних журналів, газет з'являється велика кількість спеціальних досліджень – музиканти висловлюють свої наукові погляди, дискутують з питань історичного шляху та сучасного стану духовної музики і розвитку церковних хорів.

На сторінках журналу «Хоровое и регентское дело» можна знайти відображення історичних перетворень в церковно-хоровій галузі, тому метою даної статті є проаналізувати публікації журналу, що пов'язані з діяльністю церковних хорів, регентів та становищем музичної освіти в Україні.

У даній статті подано коротку історію створення журналу «Хоровое и регентское дело», проаналізовано публікації, що містять інформацію про діяльність церковних хорів на українських територіях, становище регентів, рівень освіти та реформи церковно-співочої діяльності за допомогою загальноісторичних наукових методів: компіляції, типологізації та класифікації.

Висновки. Журнал «Хоровое и регентское дело» є цінним історичним джерелом у дослідженні повсякдення регентів, хористів та духовної музичної освіти.

Ключові слова: церковний хор, регент, «Хоровое и регентское дело», музична освіта, початок ХХ століття.

The nineteenth and twentieth centuries are characterized by the rapid development of spiritual musical culture and related research. In addition, it is a period of changes and rethinking in the field of a choirmaster and singing education, concert, and choral life; the flourishing of theoretical thought and attempts to implement it. At that time, a large number of special studies appeared on the pages of musical journals,

newspapers - musicians express their realism; discuss the historical trajectory and the contemporary state of spiritual music and the development of the church.

On the pages of «The choir and choirmasters' affairs» magazine, you can find a reflection of historical transformations in the church and choral industry, so the purpose of this article is to analyze the publications of the magazine related to the activities of church choirs.

The short history of creation «The choir and choirmasters' affairs» magazine is given in the article, also analyzed publications containing information on the activities of church choirs at the Ukrainian territories, the position of choirmasters, the level of education and the reform of church-singing activities with the help of general historiographical methods: compilation, typology and classifications.

Conclusions. «The choir and choirmasters' affairs» magazine is a valuable historical source in the study of the daily life of choirmasters, choristers, and spiritual music education.

Keywords: church choir, choirmaster, «The choir and choirmasters' affairs», music education, the beginning of the twentieth century.

Журнал «Хоровое и регентское дело» – унікальне історичне джерело для вивчення церковного співу; роботи, навчання та повсякдення регентів. У публікаціях щомісячника відображається стан музичної освіти та рівень хорів. Особлива увага приділена діяльності регентів: звіти про регентські курси, статті, які стосуються практичної та матеріальної сторони роботи, а також відомості про вакансії для регентів і вчителів співу, питання, що розглядалися на Регентських з'їздах, нові напрямки в церковній музиці, опубліковані джерела (листи, матеріали регентів), біографічні відомості, довідкові відомості. Крім того, тут публікувалися концерти, ноти та рецензії на них.

Спробу типологізувати публікації журналу зробив Топичканов А. у своїй статті «Опыт создания библиографического описания журнала «Хоровое и регентское дело» [24] автор здійснив аналіз основних матеріалів, зазначивши високий інформаційний потенціал журналу як джерела з історії церковної музики початку ХХ століття. Єрмакова С. у статті «Журнал «Хоровое и регентское дело» [4] о русском церковно-певческом искусстве» здійснив огляд публікацій з позиції визначення головних духовно-музичних тем, які були найбільш популярними у музичній пресі початку ХХ століття. Авторка приходиться до висновку: «к наиболее значимым темам относятся тема исторического пути и, современного тому времени состояния русской духовной музыки, выбора формы для духовных произведений, церковно-певческого репертуара» [4, с. 11].

Метою нашої статті є висвітлити головні дані про журнал та здійснити аналіз усіх публікацій, що містять інформацію про становище церковно-хорової справи в Україні.

Ідея створення журналу належить Степану Васильовичу Смоленському, відомому хоровому диригенту, музикознавцю і педагогу. Саме він, виступивши на Першому Всеросійському регентському з'їзді (17-21 червня 1908 р.), заявив: «Самое лучшее сред-

ство для облагораживания регента – это гласность, достигаемая путем издания своего профессионального органа... обличение и гласность – будет беспощадной казнью для всех недостатков в регентском деле...» [25, с.72].

Журнал «Хоровое и регентское дело» видавався у Санкт-Петербурзі з січня 1909 до весни 1917 року. Номери виходили щомісячно. Літні номери 5-6 і 7-8, за травень-червень і липень-серпень, були об'єднаними, крім років: 1909 (тільки №7-8), 1911 (тільки №6-7), 1914 (№5-6, №7-8 і №10-11), 1916 (№5-6, №7-8, №9-10, 11-12). У кінці 1916 року редакція журналу вирішила в 1917 році видати два випуски у вигляді окремих книг, об'ємом не менше 6 друківаних листів, без зміни структури журналу. Можливо, це рішення було обумовлене інфляцією: так, ціна за річну підписку піднялась з 2 руб. 50 коп. в 1909-1916 роках до 3 руб. 25 коп. в 1917 році. Перший і останній випуски журналу вийшли не раніше травня 1917 року.

Об'єм кожного номера коливався від 16 до 32 сторінок. Журнал мав суцільну пагінацію (виключення – №3 за 1911 рік, в якому окрема пагінація). Річний об'єм журналу коливався від 214 сторінок у 1913 році – до 320 у 1909 і 1910-му роках. Об'єм першого випуску за 1917 рік складає 64 сторінки. До журналу додавалися ноти духовних музичних творів.

Редактором і видавцем журналу був композитор і автор духовно-музичних творів Петро Олексійович Петров (псевдонім Петров-Бояринов). Публікувалися статті і замітки священиків, композиторів, дослідників музики та церковної музичної освіти. Авторами були: Дмитрій Алеманов, Н.Ф. Букреєв, Є.М. Вітошинський, Володимирський, Гречанинов, М.Ф. Гривський, Х.Н. Гроздев, В.І. Дановський, С.В. Делішев, Д.І. Зарін, А.Д. Кастальський, А.В. Касторський, Н.М. Ковін, А.П. Коптяєв, Василій Лебедев, Ліпаєв, Нікольський, Пашенко, В.Г. Петрушевський, Преображенський, С.А. Пузенкін, О. Смоленський, П.Г. Чесноков та інші.

Публікації журналу спрямовані на реалізацію двох основних завдань: професійну допомогу регентам і вчителям співу та об'єднання їх «на почве и материального обеспечения и художественно-музыкального развития» [24, с. 430].

У другому номері 1910 року [6] міститься публікація, що дає нам інформацію про стан церковного співу та хорів у Харкові: «Оказывается, что в Харькове некоторые регенты постепенно захватили в свои руки певчих, работавших в разных церквях, и обратили их в отделение одного общего хора...» [6, с. 38]. Автором наступної замітки зазначений Нагибин В. (1912 рік, № 9) [16]. Мова іде про популярність церковного співу: «За последнее время у нас, в Харькове, с выбором церковным старостой Собора Н.С. Голева... и благодаря дирижёрскому опыту подрегента архиерейского хора... пение Соборного отделения привлекает массу слушателей, – очевидно растёт и интерес к древнему пению у публики» [16, с. 179].

Ще одна стаття, підписана Казанским К., у № 10

за 1915 рік [12], приурочена створенню у м. Чернігові церковно-співочої школи. У цьому ж номері, у розділі «Известия и заметки» [10, с. 184] згадано і про «Черниговское Братство св.кн.Михаила» та створення при Братствах хорів [10, с. 185].

У рубриці «Хроника» публікувалися відомості про концерти, діяльність Синодальних комісій, музичних спілок і курсів. Зокрема, у цій рубриці у 4 номері журналу за 1909 рік [30] вміщено інформацію про створені I Всеросійським регентським з'їздом регентсько-учительські курси. Подано інформацію про термін навчання та предмети, які будуть вивчатися. Цікавими є вимоги до слухачів курсів: «На курсы принимаются лица обоого пола, не моложе 16 лет, грамотные, обладающие музыкальным слухом и данными для регентства или учителя хорового пения» [30, с.111], увагу тут привертає, гендерна особливість, тобто на курси могли вступити як чоловіки, так і жінки. У наступних номерах журналу опубліковано звіти про діяльність цих курсів. Це інформація про теоретичне та практичне навчання, предмети, які вивчалися та імена викладачів та, навіть, про кількість проведених занять [18].

У ще одній постійній рубриці «Кориспонденция» міститься безцінна інформація про діяльність Київських хорів, зокрема, у випуску за 1909 рік [15]. Автор замітки, до речі, підписався просто «П.» дуже критично показує нам концертну діяльність хорів та відкриває картину життя хористів м. Києва: «Прошлый 1909 год отличался заметным затишьем в отношении музыкальной деятельности наших хоров. В продолжение его не было ни одного публичного выступления, предпринятого каким-либо хором по собственной инициативе или представляющего особый интерес по программе и ея исполнению... Вообще наши хоры далеко не играют какой-либо роли в местной музыкальной жизни. В взаимных своих отношениях они представляют печальную картину развала, недоверия и иногда вражды, возникающей большею частью на почве мелочных самолюбий...» [15, с. 51]. Або, у того ж «П.» у ще одному номері за 1910 р. [14] знаходимо прізвища регентів, кількісний склад та прізвища хористів, репертуар та іншу інформацію: «В настоящем году первый сеанс духовной музыки состоялся 21 марта в зале Купеческого Собрания. Пел хор Владимирского собора под управлением М.А. Надеждинского. Программа концерта отличалась серьезностью и, так сказать, идейностью. По словам дирижера, он имел в виду сделать сопоставление наиболее типичных представителей западноевропейской и русской духовной музыки. С этой целью первое отделение программы было посвящено исполнению Бетховена, а второе – произведениям Гречанинова» [14, с. 141].

У цій же рубриці містяться короткі замітки про стан церковного співу і хорів в інших містах України. Про відкриття літніх регентсько-учительських курсів при музичному училищі Є.М. Самойлової у м. Севастополь [22], [23], Регентські курси у Херсоні

та відкриття там же капельмейстерського відділення [29], організація хору у м. Ялта [31], про концерт з'єднаних хорів Семінарського і Архієрейського у м. Житомир [5], про народне співоче свято Холмщини у 1913 р., навіть, опубліковано його програму [17] та про Другий з'їзд народно-церковних хорів Холмщини [2]. Є згадка про етнографічну експедицію в Україну під назвою «Результаты последней музыкально-этнографической экспедиции в Малороссию» [21], про практичні курси для учителів «Волчанского уезда Харьковской губернии» [1], про Харківський архієрейський хор під керівництвом «М.С. Ведринского, при участии о. протодиакона В.Д. Вербицкого и солистки И.И. Харьковской» [26] теж про Харків йдеться у номері 5-6 за 1914 р, у місті відбувся концерт Московського Чудовського хору і І.М. Туроврова [27] і знову про концерт хорів Мироносицької і Ново-Троїцької церков (під керівництвом А.Г. Житнікова) у номері 11 за 1915 рік [28], про відкриття у м. Полтаві школи регентів імені Лисенка [9].

Історичним називають духовний концерт, який відбувся у березні 1914 р. в Одесі: «Из Одессы сообщают, что в марте состоялся исторический духовный концерт под управлением Н.Ф. Марценко, посвященный композиторам русской школы нового направления: Кастальского, Балакирева Панченко, Азева, Гречанинова, Римского-Корсакова, Исполитова-Иванова, Чайковского, Аренского, Чеснокова, Рахманинова, и Черепнина. Весь чистый сбор с концерта, в количестве 180 руб. 12 к. поступил в Комитет по постановке памятника П.И. Чайковскому» [8, с. 76].

Автор В. Дановский у номері 8 за 1911 р. публікує свої враження від хорів Київської єпархії [19]. Стаття, як і у попереднього автора, критична. В. Дановский наполягає що «не странно ли, что в этом самом Киеве нет ни одного порядочного церковного певческого хора. Обойдите вы все Киевские монастырские приходские церкви – и ни в одном из них вы не услышите порядочного хора, соответствующего простору и благолепию храмов...» [19, с. 178]. Серйозної критики зазнає хор регента Калішевського у Софійському соборі: «...знаменитый хор Калишевского оказался не только не знаменитым, но после того, что я услышал, его трудно назвать сносным...» [19, с. 179]. Таких же відгуків удостоїлись й інші хори – Нікольського монастиря, Володимирського собору (регент Надеждинський), Лаврський хор під керівництвом о. Іадора, хор Михайлівського монастиря та інші. На завершення автор констатував: «Итак, в Киеве петь не умеют» [19, с. 180].

Автор І. Точиський у номері 3 за 1912 рік [20] публікує статтю про вільнонайманий хор П.Г. Гончарова, який співає у церкві Київського воєнного госпіталю. Автор відмічає, що «благодаря вполне правильной и очень удачной соразмерности вокальных сил и наличности очень хороших солистов, хор, несмотря на малочисленный состав (всего кажется около 12-13 человек), поет удивительно стройно, тихо, и, при

этом – выразительно, с достаточной дикцией...», что в общем производит на молящихся чарующее впечатление...» [20, с. 52].

Про Київський церковний спів та школу, розповідає цікава і, навіть, комічна стаття «Из копилки курьезов» у рубриці «Известия и заметки» (номер 7-8 за 1913 р.) [7]: «Сочинение ученика Киевской церковно-учительской школы С. Воронюка на тему: «Значение изучения теории музыки». После неизбежного плана сочинение начинается следующим глубокомысленным определением понятия «теории»: «Теория, вообще, есть знание того, что должно делать всегда и чего не должно делать никогда»» [7, с. 128].

Про Київську єпархію йдеться і у 2 номері за 1915 року [11] у вже згадуваній рубриці «Известия и заметки». Тут зазначається, що приходи єпархії організували збір коштів «на голодных Галичан», гарні пожертви були там де «збор сопровождался крестным ходом с пением рождественских песнопений и со всенародным молитвенным поминовением... Во многих селах ... где существуют хорошие церковные хоры, были организованы, по инициативе священников, группы колядников, которые обошли «со звездой» и с пением старинных колядок все дворы своего прихода и собранный таким образом хлеб и деньги пожертвовали на нужды разоренных галичан» [11, с. 45]. У цій же рубриці знаходимо навіть таку детальну інформацію – як співають «Отче наш» у Києво-Братському монастирі: «Преосв. Иннокентий выходит на амвон и, обратясь лицом к народу, с воздетыми гор руками, произносит возглас: «И сподоби нас, Владыко». После этого вся масса народа, присутствующего в храме, начинает петь, под руководством владыки, молитву Господню «Отче наш»» [13, с. 160].

У номері 12 за 1914 р. [3] з'являється ще одна рубрика «Голос из провинции» тут же міститься інформація, що «в репертуарах хорів южных и юго-западных городов России, например: Харькова, Киева, Полтавы, приходится наблюдать весьма прискорбный факт отсутствия произведений нового направления и в частности произведений наиболее видного представителя этого направления – А.Д. Кастальского. Необыкновенно странно то, что у духовенства и у большинства регентов сложилось совершенно превратное представление о пригодности или непригодности к исполнению при церковном богослужении сочинений новейших композиторов» [3, с. 233].

Отже, у журналі «Хоровое и регентское дело», за увесь період виходу (1909 – 1917 рр), міститься близько п'ятдесяти статей у яких мова іде про українські землі. З проаналізованих публікацій стає відомо, що на початку ХХ століття Київ втрачає свій статус «музичної столиці», адже церковні хори найвідоміших регентів міста зазнають жорсткої критики. У той же час, хори Харкова поступово розвиваються, про що свідчать тексти журналу. Велика увага приділяється музичній освіті, а також професійній

підготовці регентів та учителів церковного співу. Таким чином, підтверджується інформативність даного видання для вивчення історії церковних хорів, діяльності регентів та музичної освіти на початку ХХ століття.

Список використаних джерел

1. 'Волчанское земство Харьковской губернии', 1913, *Хоровое и регентское дело*, №5-6, с. 94.
2. 'Второй съезд народно-церковных хоров Холмщины', 1913, *Хоровое и регентское дело*, №1, с. 67.
3. 'Голос из провинции', 1914, *Хоровое и регентское дело*, №12, с. 233-234.
4. Ермакова, СС, 2017, 'Журнал «Хоровое и регентское дело» о русском церковно-певческом искусстве', *Наука вчера, сегодня, завтра: материалы XLV международной научно-практической конференции*, № 4(38), Новосибирск: СибАК, Россия, с. 11-16.
5. 'Житомир, Волынской губерния', 1912, *Хоровое и регентское дело*, №12, с. 230-231.
6. 'Из жизни. (Церковно-певческое дело в Харькове)', 1910, *Хоровое и регентское дело*, №2, с. 38-40.
7. 'Из копилки курьезов', 1913, *Хоровое и регентское дело*, №7-8, с. 128-129.
8. 'Из Одессы', 1914, *Хоровое и регентское дело*, №4, с. 76.
9. 'Известия и заметки', 1914, *Хоровое и регентское дело*, №12, с. 232.
10. 'Известия и заметки', 1915, *Хоровое и регентское дело*, №10, с. 184-186.
11. 'Известия и заметки', 1915, *Хоровое и регентское дело*, №2, с. 45.
12. Казанский, К., 1915, 'Новая церковно-певческая музыкальная школа', *Хоровое и регентское дело*, №10, с. 178-180.
13. 'Как поют «Отче наш в Киево-Братском монастыре»', 1911, *Хоровое и регентское дело*, №6-7, с. 160.
14. 'Киев', 1910, *Хоровое и регентское дело*, №5-6, с. 141-143.
15. 'Киев. Итоги деятельности Киевских хоров за 1909 год', 1910, *Хоровое и регентское дело*, №2, с. 50-51.
16. Нагибин, В, 1912, 'Харьков', *Хоровое и регентское дело*, №9, с. 179.
17. 'Народно-певческий праздник Холмщины в 1913 г.', 1913, *Хоровое и регентское дело*, №1, с. 15-18.
18. 'Отчет о Московских летних Регентско-Учительских Курсах за 1909 и 1910 г.г. ', 1910, *Хоровое и регентское дело*, №12, с. 311-315.
19. 'По Киевским хорам', 1911, *Хоровое и регентское дело*, №8, с. 178-181.
20. 'По Киевским хорам', 1912, *Хоровое и регентское дело*, №3, с. 52-53.
21. 'Результаты последней музыкально-этнографической экспедиции в Малороссию', 1913, *Хоровое и регентское дело*, №2, с. 32-33.
22. 'Севастополь', 1911, *Хоровое и регентское дело*, №8, с. 183.
23. 'Севастополь', 1912, *Хоровое и регентское дело*, №7-8, с. 160.
24. Топычканов, АВ, 2002, 'Опыт создания библиографического описания журнала «Хоровое и регентское дело»', *Труды Московской регентско-певческой семинарии 2000-2001: сборник статей, воспоминаний, архивных документов*, Москва, Россия, с. 430-440.
25. 'Труды Первого Всероссийского Съезда регентов царских хоров и деятелей по церковному пению', Изд-ние Общества взаимопомощи регентов церковных хоров, Москва, Россия, 1908, с.72.
26. 'Харьков', 1914, *Хоровое и регентское дело*, №3, с. 55.
27. 'Харьков', 1914, *Хоровое и регентское дело*, №5-6, с. 109-110.
28. 'Харьков', 1915, *Хоровое и регентское дело*, №11, с. 209-210.
29. 'Херсон', 1911, *Хоровое и регентское дело*, №9, с. 208-209.
30. 'Хроника', 1909, *Хоровое и регентское дело*, №4, с. 111-112.
31. 'Ялта', 1911, *Хоровое и регентское дело*, №1, с. 26.
32. 'Волчанское земство Харьковской губернии', 1913, *Хоровое и регентское дело*, №5-6, с. 94.
33. 'Второй съезд народно-церковных хоров Холмщины', 1913, *Хоровое и регентское дело*, №1, с. 67.
34. 'Голос из провинции', 1914, *Хоровое и регентское дело*, №12, с. 233-234.
35. Ермакова, СС, 2017, 'Журнал «Хоровое и регентское дело» о русском церковно-певческом искусстве', *Наука вчера, сегодня, завтра: материалы XLV международной научно-практической конференции*, № 4(38), Новосибирск: СибАК, Россия, с. 11-16.
36. 'Житомир, Волынской губерния', 1912, *Хоровое и регентское дело*, №12, с. 230-231.
37. 'Из жизни. (Церковно-певческое дело в Харькове)', 1910, *Хоровое и регентское дело*, №2, с. 38-40.
38. 'Из копилки курьезов', 1913, *Хоровое и регентское дело*, №7-8, с. 128-129.
39. 'Из Одессы', 1914, *Хоровое и регентское дело*, №4, с. 76.
40. 'Известия и заметки', 1914, *Хоровое и регентское дело*, №12, с. 232.
41. 'Известия и заметки', 1915, *Хоровое и регентское дело*, №10, с. 184-186.
42. 'Известия и заметки', 1915, *Хоровое и регентское дело*, №2, с. 45.
43. Казанский, К., 1915, 'Новая церковно-певческая музыкальная школа', *Хоровое и регентское дело*, №10, с. 178-180.
44. 'Как поют «Отче наш в Киево-Братском монастыре»', 1911, *Хоровое и регентское дело*, №6-7, с. 160.
45. 'Киев', 1910, *Хоровое и регентское дело*, №5-6, с. 141-143.
46. 'Киев. Итоги деятельности Киевских хоров за

- 1909 год', 1910, *Хоровое и регентское дело*, №2, с. 50-51.
47. Нагибин, В, 1912, 'Харьков', *Хоровое и регентское дело*, №9, с. 179.
48. 'Народно-певческий праздник Холмщины в 1913 г.', 1913, *Хоровое и регентское дело*, №1, с. 15-18.
49. 'Отчет о Московских летних Регентско-Учительских Курсах за 1909 и 1910 г.г.', 1910, *Хоровое и регентское дело*, №12, с. 311-315.
50. 'По Киевским хорам', 1911, *Хоровое и регентское дело*, №8, с. 178-181.
51. 'По Киевским хорам', 1912, *Хоровое и регентское дело*, №3, с. 52-53.
52. 'Результаты последней музыкально-этнографической экспедиции в Малороссию', 1913, *Хоровое и регентское дело*, №2, с. 32-33.
53. 'Севастополь', 1911, *Хоровое и регентское дело*, №8, с. 183.
54. 'Севастополь', 1912, *Хоровое и регентское дело*, №7-8, с. 160.
55. Топычанов, АВ, 2002, 'Опыт создани библиографического описания журнала «Хоровое и регентское дело»', *Труды Московской регентско-певческой семинарии 2000-2001: сборник статей, воспоминаний, архивных документов*, Москва, Россия, с. 430-440.
56. 'Труды Первого Всероссийского Съезда регентов царских хоров и деятелей по церковному пению', Изд-ние Общества взаимопомощи регентов церковных хоров, Москва, Россия, 1908, с.72.
57. 'Харьков', 1914, *Хоровое и регентское дело*, №3, с. 55.
58. 'Харьков', 1914, *Хоровое и регентское дело*, №5-6, с. 109-110.
59. 'Харьков', 1915, *Хоровое и регентское дело*, №11, с. 209-210.
60. 'Херсон', 1911, *Хоровое и регентское дело*, №9, с. 208-209.
61. 'Хроника', 1909, *Хоровое и регентское дело*, №4, с. 111-112.
62. 'Ялта', 1911, *Хоровое и регентское дело*, №1, с.
- prakticheskoy konferentsii*, №4 (38), Novosibirsk: SibAK, Rossiya, s. 11-16.
5. 'Zhitomir, Volyinskoy guberniya (Zhytomyr, the Volyn vicegerency)', 1912, *Horovoe i regentskoe delo*, №12, s. 230-231.
6. 'Iz zhizni. (Tserkovno-pevcheskoe delo v Harkove) (Real-life. (Church singing in Kharkov))', 1910, *Horovoe i regentskoe delo*, №2, s. 38-40.
7. 'Iz kopilki kurezov (From the moneybox of curiosities)', 1913, *Horovoe i regentskoe delo*, №7-8, s. 128-129.
8. 'Iz Odessyi (From Odesa)', 1914, *Horovoe i regentskoe delo*, №4, s. 76.
9. 'Izvestiya i zametki (News and notes)', 1914, *Horovoe i regentskoe delo*, №12, s. 232.
10. 'Izvestiya i zametki (News and notes)', 1915, *Horovoe i regentskoe delo*, №10, s. 184-186.
11. 'Izvestiya i zametki (News and notes)', 1915, *Horovoe i regentskoe delo*, №2, s. 45.
12. Kazanskiy, K., 1915, 'Novaya tserkovno-pevcheskaya muzyikalnaya shkola (New church singing music school)', *Horovoe i regentskoe delo*, №10, s. 178-180.
13. 'Kak poyut «Otche nash» v Kievo-Bratskom monatyire (How they sing "Our Father" in the Kiev-Bratsk Monastery)', 1911, *Horovoe i regentskoe delo*, №6-7, s. 160.
14. 'Kiev (Kyiv)', 1910, *Horovoe i regentskoe delo*, №5-6, s. 141-143.
15. 'Kiev. Itogi deyatelnosti Kievskih horov za 1909 god (Kyiv. Results of the Kiev choirs' activity in 1909)', 1910, *Horovoe i regentskoe delo*, №2, s. 50-51.
16. Nagibin, V, 1912, 'Harkov (Kharkiv)', *Horovoe i regentskoe delo*, №9, s. 179.
17. 'Narodno-pevcheskiy prazdnik Holmschinyi v 1913 g. (Public singing holiday of Kholm region in 1913)', 1913, *Horovoe i regentskoe delo*, №1, s. 15-18.
18. 'Otchet o Moskovskih letnih Regentsko-Uchitelskih Kursah za 1909 i 1910 g.g. (The report of Moscow Summer Choirmaster-Teacher Courses for 1909 and 1910)', 1910, *Horovoe i regentskoe delo*, №12, s. 311-315.
19. 'Po Kievskim horam (According to the Kyiv choirs)', 1911, *Horovoe i regentskoe delo*, #8, s. 178-181.
20. 'Po Kievskim horam (According to the Kyiv choirs)', 1912, *Horovoe i regentskoe delo*, №3, s. 52-53.
21. 'Rezultaty posledney muzyikalno-etnograficheskoy ekspeditsii v Malorossiyyu (The results of the last musical and ethnographic expedition to Little Russia)', 1913, *Horovoe i regentskoe delo*, №2, s. 32-33.
22. 'Sevastopol (Sevastopol)', 1911, *Horovoe i regentskoe delo*, №8, s. 183.
23. 'Sevastopol (Sevastopol)', 1912, *Horovoe i regentskoe delo*, №7-8, s. 160.
24. Topyichkanov, AV, 2002, 'Opyit sozdani bibliograficheskogo opisaniya zhurnala «Horovoe i regentskoe delo» (The experience of creating a bibliographic description of the «Choral and choirmaster» magazine)', *Trudy Moskovskoy regentsko-pevcheskoy*

References

1. 'Volchanskoe zemstvo Harkovskoy gubernii (Volchansk district council of Kharkov vicegerency)', 1913, *Horovoe i regentskoe delo*, №5-6, s. 94.
2. 'Vtoroy s'ezd narodno-tserkovnyih horov Holmschinyi (The second congress of the public church choirs of Kholm region)', 1913, *Horovoe i regentskoe delo*, №1, s. 67.
3. 'Golos iz provintsii (Voice from the province)', 1914, *Horovoe i regentskoe delo*, №12, s. 233-234.
4. Ermakova, SS, 2017, 'Zhurnal «Horovoe i regentskoe delo» o russkom tserkovno-pevcheskom iskusstve («The choir and choirmasters' affairs» on Russian church singing art)', *Nauka vchera, segodnya, zavtra: materialy XLV mezhdunarodnoy nauchno-*

seminarii 2000-2001: sbornik statey, vospominaniy, arhivnykh dokumentov, Moskva, Rossiya, s. 430-440.

25. 'Trudyi Pervogo Vserossiyskogo S'ezda regentov tsarskih horov i deyateley po tserkovnomu peniyu (Works of the First All-Russian Congress of Choirmasters of the Tsar's Choirs and Church Singers)', *Izd-nie Obschestva vzaimopomoschi regentov tserkovnyih horov, Moskva, Rossiya, 1908, s.72.*

26. 'Harkov (Kharkiv)', 1914, *Horovoe i regentskoe delo, №3, s. 55.*

27. 'Harkov (Kharkiv)', 1914, *Horovoe i regentskoe delo, №5-6, s. 109-110.*

28. 'Harkov (Kharkiv)', 1915, *Horovoe i regentskoe delo, №11, s. 209-210.*

29. 'Herson (Kherson)', 1911, *Horovoe i regentskoe delo, №9, s. 208-209.*

30. 'Hronika (Chronicle)', 1909, *Horovoe i regentskoe delo, №4, s. 111-112.*

31. 'Yalta (Yalta)', 1911, *Horovoe i regentskoe delo, №1, s. 26.*

32. 'Volchanskoe zemstvo Harkovskoy gubernii (Volchansk district council of Kharkov vicegerency)', 1913, *Horovoe i regentskoe delo, №5-6, s. 94.*

33. 'Vtoroy s'ezd narodno-tserkovnyih horov Holmschini (The second congress of the public church choirs of Kholm region)', 1913, *Horovoe i regentskoe delo, №1, s. 67.*

34. 'Golos iz provintsii (Voice from the province)', 1914, *Horovoe i regentskoe delo, №12, s. 233-234.*

35. Ermakova, SS, 2017, 'Zhurnal «Horovoe i regentskoe delo» o russkom tserkovno-pevcheskom iskusstve («The choir and choirmasters' affairs» on Russian church singing art)', *Nauka vchera, segodnya, zavtra: materialyi XLV mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, №4 (38), Novosibirsk: SibAK, Rossiya, s. 11-16.*

36. 'Zhitomir, Volyinskoy guberniya (Zhytomyr, the Volyn vicegerency)', 1912, *Horovoe i regentskoe delo, №12, s. 230-231.*

37. 'Iz zhizni. (Tserkovno-pevcheskoe delo v Harkove) (Real- life. (Church singing in Kharkov))', 1910, *Horovoe i regentskoe delo, №2, s. 38-40.*

38. 'Iz kopilki kurezov (From the moneybox of curiosities)', 1913, *Horovoe i regentskoe delo, №7-8, s. 128-129.*

39. 'Iz Odessyi (From Odesa)', 1914, *Horovoe i regentskoe delo, №4, s. 76.*

40. 'Izvestiya i zametki (News and notes)', 1914, *Horovoe i regentskoe delo, №12, s. 232.*

41. 'Izvestiya i zametki (News and notes)', 1915, *Horovoe i regentskoe delo, №10, s. 184-186.*

42. 'Izvestiya i zametki (News and notes)', 1915, *Horovoe i regentskoe delo, №2, s. 45.*

43. KazanskIy, K., 1915, 'Novaya tserkovno-pevcheskaya muzyikalnaya shkola (New church singing music school)', *Horovoe i regentskoe delo, №10, s. 178-180.*

44. 'Kak poyut «Otche nash» v Kievo-Bratskom monatyire (How they sing "Our Father" in the Kiev-

Bratsk Monastery)', 1911, *Horovoe i regentskoe delo, №6-7, s. 160.*

45. 'Kiev (Kyiv)', 1910, *Horovoe i regentskoe delo, №5-6, s. 141-143.*

46. 'Kiev. Itogi deyatelnosti Kievskih horov za 1909 god (Kyiv. Results of the Kiev choirs' activity in 1909)', 1910, *Horovoe i regentskoe delo, №2, s. 50-51.*

47. Nagibin, V, 1912, 'Harkov (Kharkiv)', *Horovoe i regentskoe delo, №9, s. 179.*

48. 'Narodno-pevcheskiy prazdnik Holmschini v 1913 g. (Public singing holiday of Kholm region in 1913)', 1913, *Horovoe i regentskoe delo, №1, s. 15-18.*

49. 'Otchet o Moskovskih letnih Regentsko-Uchitelskih Kursah za 1909 i 1910 g.g. (The report of Moscow Summer Choirmaster-Teacher Courses for 1909 and 1910)', 1910, *Horovoe i regentskoe delo, №12, s. 311-315.*

50. 'Po Kievskim horam (According to the Kyiv choirs)', 1911, *Horovoe i regentskoe delo, №8, s. 178-181.*

51. 'Po Kievskim horam (According to the Kyiv choirs)', 1912, *Horovoe i regentskoe delo, №3, s. 52-53.*

52. 'Rezultaty posledney muzyikalno-etnograficheskoy ekspeditsii v Malorossiyu (The results of the last musical and ethnographic expedition to Little Russia)', 1913, *Horovoe i regentskoe delo, №2, s. 32-33.*

53. 'Sevastopol (Sevastopol)', 1911, *Horovoe i regentskoe delo, №8, s. 183.*

54. 'Sevastopol (Sevastopol)', 1912, *Horovoe i regentskoe delo, №7-8, s. 160.*

55. Topyichkanov, AV, 2002, 'Opyit sozdani bibliograficheskogo opisaniya zhurnala «Horovoe i regentskoe delo» (The experience of creating a bibliographic description of the «Choral and choirmaster» magazine)', *Trudyi Moskovskoy regentsko-pevcheskoy seminarii 2000-2001: sbornik statey, vospominaniy, arhivnykh dokumentov, Moskva, Rossiya, s. 430-440.*

56. 'Trudyi Pervogo Vserossiyskogo S'ezda regentov tsarskih horov i deyateley po tserkovnomu peniyu (Works of the First All-Russian Congress of Choirmasters of the Tsar's Choirs and Church Singers)', *Izd-nie Obschestva vzaimopomoschi regentov tserkovnyih horov, Moskva, Rossiya, 1908, s.72.*

57. 'Harkov (Kharkiv)', 1914, *Horovoe i regentskoe delo, №3, s. 55.*

58. 'Harkov (Kharkiv)', 1914, *Horovoe i regentskoe delo, №5-6, s. 109-110.*

59. 'Harkov (Kharkiv)', 1915, *Horovoe i regentskoe delo, №11, s. 209-210.*

60. 'Herson (Kherson)', 1911, *Horovoe i regentskoe delo, №9, s. 208-209.*

61. 'Hronika (Chronicle)', 1909, *Horovoe i regentskoe delo, №4, s. 111-112.*

62. 'Yalta (Yalta)', 1911, *Horovoe i regentskoe delo, №1, s. 26.*